

KARÁDY VIKTOR–KEMÉNY ISTVÁN

Etnikai identitás és osztályazonosság

Az integrációs folyamatban részt vevő zsidóság identitástudatának jellegét és megélési módját messze nem csak etnikai összetevői határozták meg. Ez a kollektív azonosságtudat mindig az osztályhelyzet és az ahhoz fűződő viszony (társadalmi gyakorlatban objektíválódó) tükröződéseként jelenik meg. Az osztályhelyzethez való viszonyt általában nemcsak a család vagy a szűkebb környezet társadalmi mozgáspályája (azaz az emelkedésnek vagy a sikerességnek az elért státusszal, a kapott neveléssel, a megszerzett családi vagyonnal mért szintje) definiálja, hanem olyan, statisztikailag nehezen megragadható változók, mint például a nemzedéki helyzet a kollektív mobilitási folyamatban: „emelkedő” vagy a bizonyos szintre már „befutott” generáció.

Nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy itt társadalmilag erősen különböző csoportokról van szó, és hogy valamennyi állításunkat pontosítani, sőt módosítani kell aszerint, hogy melyik alcsoportra hivatkozunk. Ahogy haladunk a frissen érkezett bevándorlóktól a leszármazottak már itt felnevelkedett nemzedékeiig, a hátrányos helyzetű csoportoktól a privilegiált osztályokig, a kulturálisan és nyelvileg ősi vonásokat mutató csoportoktól az etnikailag akkulturált, integrált csoportokig, vagy ami legalábbis tendenciájában ugyanazt jelenti, a század eleji helyzettől a század végi állapot felé, úgy válik szociológiailag egyre gyengébbé a „zsidóság” mint felekezeti összekötő kapocs ezek között a csoportok között. A zsidók letelepülését és gazdasági integrációját gyorsan követte az asszimiláció a magyar társadalomhoz, pontosabban a magyar társadalom uralkodó köreinek osztálytörekvéseihez, értékrendjéhez, életmódjához, civilizációjához. A társadalmi hierarchia tetejétől lefelé haladva nagyon is úgy tűnik, hogy a társadalmi sikeresség a zsidók számára egyenlő volt egy bizonyos típusú társadalmi-kulturális asszimiláció sikerével.

Ahhoz, hogy megérthessük ezt a – mi szempontunkból alapvető – jelenséget, mielőtt megkísérelnénk általánosan értelmezni, először egyértelművé kell tennünk az etnikumok közötti kapcsolatokkal foglalkozó irodalomban szokásos terminológiát. Az etnikumok közötti viszonyokról szeretnénk kimutatni, hogy azok csak a hozzájuk kapcsolódó osztályviszonyok függvényében elemezhetők. Előbb azonban próbáljuk áttekinteni a témához kapcsolódó fogalmak jelentését, mert ez lehetővé teszi, hogy közelebb kerüljünk a zsidóság társadalmi meghatározásához, ehhez a nehezen körüljárható problémához. Anélkül, hogy a témára vonatkozóan elméletet gyártanánk, amely egyedül igazolhatná a jelentésválasztást, megelégszünk annyival, hogy

röviden kibontjuk azokat a jelentéstartalmakat, amelyekkel az adott kifejezéseket operatív fogalmakként az elemzésben használni fogjuk.

Integrációnak tekintjük egy kisebbségi vagy elnyomott csoport olyanfajta mozgását vagy jellegzetes állapotát, amely a többségi vagy uralkodó csoport elemi társadalmi jártasságainak – például a nyelv, az öltözködési szokások, a fogyasztási mód stb. – elsajátításához vezet, anélkül hogy az eredeti csoport társadalmi vagy kulturális integritása veszélybe kerülne vagy kérdésessé válna, vagyis anélkül, hogy a csoport kollektív identitásának objektív vagy szubjektív alapja – jelen esetben a vallásgyakorlat és a sajátos közösségi értékekhez való ragaszkodás – eltűnne.

Az *akkulturálódás* az integráció előrehaladottabb fokát jelenti, amikor a kisebbségi vagy elnyomott csoport tagjainak közeledése a többségben vagy uralmon levők felé kikezdi a csoport eredeti kohéziójának alapjait, és a közösségi létet a maga sajátos formájában megőrző és újratermelő közösségi fegyelem, vagyis a társadalmi elszigetelődés, a lakóhelyi koncentráció, az önazonosító testtechnikák, az endogámia (elkülönülés a házassági piacon), a vallási elzárkózás stb. lazulása révén annak felbomlásához vagy gyengüléséhez vezet.

Az *asszimiláció* az akkulturálódási folyamat befejeződését jelenti, és feltételezi a befogadó környezet jóváhagyó magatartását. Ideáltipikusan a kisebbségben és többségben lévők kölcsönös integrációjáról van szó, mivel az előbbieket befogadása szisztematikusan átalakítja nemcsak az utóbbiak összetételét, hanem a csoport jellegét is. Mindez csak az osztályelszigetelődés feladásával, az etnikai, kulturális vagy nevelési elzárkózás elvesztésével valósulhat meg, ami kikényszeríti a csoporthatárok újrarajzolását, és hozzájárul valamelyest új értékrendszer kialakításához is. Az asszimiláció előfeltételezi a befogadást és a türelmet, de nem vezet szükségszerűen az asszimilált kisebbségi csoportok tagjaihoz kötődő sajátos társadalmi identitás – és ezen identitás tudatának – teljes eltűnéséhez. Egy Proustot vagy Swannt (Proust egyik zsidó hőse *Az eltűnt idő nyomában* című regényében) akkor is „másféleképpen” tekint a környezete (és ő is másféleképpen tekinti magát), amikor a Guermantes-ok hercegi szalonjában brillíroznak. Az identitásnak ez a típusa látszik uralkodónak a magyar zsidó polgárság körében a XIX. század végén, ahol a társadalmi (gazdasági, foglalkozási, politikai) integráció magas foka és a tökéletes társadalmi-kulturális akkulturálódás együtt járhatott a harmonikusan magukénak vallott, sőt elvárt és megkövetelt zsidótudattal.

Ahhoz, hogy megragadhassuk a folyamat végső stádiumát, be kell vezetnünk egy további kiegészítő fogalmat, amelyet jobb híján az (etnikai és társadalmi) *fúzió* kifejezésével lehet jelölni. Ez az asszimilációnak arra a fokára utal, amikor a szóban forgó csoportok tagjainak etnikai és társadalmi eredete már nem képvisel (vagy csak nagyon mérsékelt formában képvisel) lényeges tényezőt a társadalmi identitásban.

Végül a *szekularizálódás* fogalma is fontos ebben az összefüggésben, mert a jelenség, amelyet felidéz – a vallási értékek gyengülése, az egyéni magatartások és a kollektív praxis racionalizálódása, a „világ varázslat alól való feloldása” –, történetileg bizonyos (bár nem egyforma) mértékben összekapcsolódik azzal a jelenségvilággal, amelyet az asszimilációval, az akkulturációval, az integrációval vagy különösen a fúzióval ragadtunk meg, olyannyira, hogy a szekularizálódás fogalma közvetítő szerepet játszhat

a többi fogalom között. A történelmi tapasztalat bizonyítja, hogy a különböző, felekezeti alapon szerveződő etnikai csoportok egymáshoz való közeledésének feltétele – eltekintve a dekulturálódástól és az elgyökértelenedéstől – a közös tevékenységekre alkalmas (majdnem mindig világi) semleges területek kiszélesedése, sokasodása. Ha egy valláshoz tartozás, legalábbis potenciálisan – az intenzitás fokának megfelelően – teljes társadalmi elkötelezettséget jelent, ez csak bizonyos mértékű elzárkózás révén lehetséges, és a szekularizálódás úgy tekinthető, mint a közösségi élet felekezeti szabályozás alatt álló területeinek fokozatos eltűnése. A felekezeti szabályok annál is inkább kimunkált magatartási formákat jelentenek a társadalmi gyakorlatban, hogy nemigen tűnnek el személyes választásokat vagy nem vallási elvekre alapozott egyéb opciókat. A magatartási formák önállósulása a felekezeti szabályozásokkal szemben magával hozza a szabályozáshoz kötött viselkedésmódot leépülését, ami ezeknek a viselkedésmódnak a magánszférába szorulásához vezethet (de valójában ez csak egy másfajta, nem vallási elvekre épülő szocializációt jelent).

Számunkra itt az a fontos megfigyelés, hogy a XIX. század zsidó bevándorló életvilágában az izraelita vallásgyakorlat sokkal átfogóbb érvényű volt – abban az értelemben, hogy sokkal teljesebben irányította a hívek magán- és közéletét (igazi „totális társadalmi tény” gyanánt, Marcel Mauss megfogalmazása szerint) –, mint a befogadó ország keresztény vallásgyakorlata. Nemcsak a kívülállókval való házastársi kapcsolatot tiltotta – ami egyébként kölcsönös igény volt –, hanem a vendégeskedést kizáró táplálkozási tilalmak és a (keresztény szokásrendhez képest) különleges heti időbeosztás (a szombati pihenő szigorú tiszteletben tartásával) is kényszerítő erővel korlátozta a nem zsidókkal való társadalmi kapcsolatokat. Egy bizonyos szintű szekularizálódás – amit a „neológ” rítusnak a modernista rabbik felügyeletével történő kodifikációja a század folyamán apránként bizonyosfajta vallási legitimációban is részesít (és amely kodifikáció szemben áll az „ortodox” kultusszal a hagyományos előírások kevésbé szigorú figyelembevételével) – szükségesnek látszik ahhoz, hogy az asszimilációs folyamat kibontakozzék. A XIX. századi magyarországi zsidók egy részének akkulturálódása és még sokkal inkább integrálódása és társadalmi fúziója együtt járt a felekezeti fegyelem lazulásával, sőt nemritkán teljes feladásával is.

Ahhoz, hogy ennek a kissé elvont fogalmi elemzésnek igazán értelmet adjunk, vagy még inkább, hogy biztosítsuk használhatóságát, ki kell terjesztenünk olyan más változókra is, amelyek – a vallással együtt vagy attól függetlenül, de ugyanazon az alapon – hozzájárulhatnak a zsidóság társadalmi meghatározásához. Itt fontosak az etnikai típusú különállási törekvések (a világi, társadalmi-kulturális örökség megőrzése), az antropológiai, életmódbeli sajátosságok, valamint egy sajátos társadalmi státusz felismerése és tudata. Ez utóbbi – egyfajta zsidó különbségtudat – a többenél nagyobb súlyú paraméter, mert önmagában szükséges és elegendő is ahhoz, hogy rögzítsük azt, amit kicsit pontatlanul zsidó identitásnak szoktak nevezni.

Mielőtt a fogalmi keretek tisztázása után visszatérnénk a társadalomtörténeti elemzéshez, ki kell mutatnunk, hogy a zsidó csoportok és a többségi környezet kapcsolatainak – amelyek eredeti hipotézisünk szerint az általunk vázlatosan tipologizált viszonyokba ágyazódnak – mindenfajta módosulása mennyire a zsidóság társadalmi meghatározásának *viszonylagos önkényességén* nyugszik. Ha figyelembe

vesszük az összes, látszólag objektív, a zsidóknak tulajdonított (vagy a zsidók által következetesen magukénak igényelt) sajátosságokat – például a vallást, a társadalmi-kulturális örökséget, a fizikai típust és a többit, amelyek természetesen csak az élet, a viselkedés és a gondolkodásmód többé-kevésbé szembeszökő objektívációi, és amelyek rendszert alkotnak ugyan, de a csoport tagjainál nem azonos formában és mértékben realizálódnak, *vagy akár egyáltalán nem is realizálódnak* –, tudnunk kell, hogy ezeknek a tipikusnak tartott tulajdonságoknak egyike sem elegendő a zsidó minőség meghatározásához. Valamennyi hiányozhat ugyanis – ez talán egy szélsőséges eset, de kitűnően megfigyelhető az akkulturálódott zsidóknál – anélkül, hogy megkérdőjelezné a társadalmi gyakorlatban működő besorolás fennmaradását. Egy „modern zsidó” feladhat minden különállási törekvést, teljesen elfelejtheti antropológiai kultúráörökségét, de tudati szinten mégis őrizheti a zsidó identitás akár erős formáját, mégpedig úgy, hogy mindemellett környezete is fenntartás nélkül elfogadja őt zsidónak.

Ebből logikusan következik, hogy a zsidóság társadalmi meghatározása eredeténél fogva pusztán mentális konstrukció – ahogy egyébként minden más, társadalmi státuszhoz kötött sajátosság is az. Ez alkalmanként támaszkodhat különböző érzékelhető, kinyilvánított vagy csak esetleges vagy feltételezett vonásokra, de amely teljesen megőrzi funkcionális – azaz alapvetően rendszerező, besoroló vagy osztályozó – hatékonyságát akkor is, amikor a kérdéses csoportnak tulajdonítható egyetlen közös sajátosság sem marad fenn, lett légyen ez elfelejtett vallási tudás, elhagyott viselkedésforma, megszűnt szokás, elveszett vagy átalakult fizikai vonás stb. Lényegében csak az zsidó tehát, aki magát annak tartja, és/vagy akit mások annak tartanak, függetlenül minden egyéb „objektíválható” körülménytől. Mégis nyilvánvaló, hogy ez a mentális konstrukció – amely éppúgy megnyilvánul a csoporttagok tudatában, mint a nem zsidókéban – soha nem teljesen légből kapott. Ezért is beszéltünk *„viszonylagos önkényességről”*. Valójában a mentális konstrukciót sohasem töltik ki teljesen ezek a zsidóknak tulajdonított, tényleges vagy elképzelt, a társadalmi gyakorlatban kimutatható vagy jogi fikcióknak alárendelt, egy időben megfigyelhető vagy csak a csoportok emlékezetében tovább élő közös vonások. Diszkriminatív, besoroló vagy osztályozó érvényük végső soron azon osztályviszonyok függvényének látszik, amelyek között kidolgozták őket. E sajátosságok sohasem a tényleges jellegük alapján hatnak, hanem aszerint, hogy milyen társadalmi jelentőséget tulajdonítanak nekik azok a csoportok, amelyek viselik őket, vagy azok, amelyek nekik tulajdonítják ezeket. Viszonylathoz tartozó tulajdonságokról van tehát szó, vagy legalábbis olyan tulajdonságokról, amelyeknek a társadalmi hatékonysága – vagyis a gyakorlati érvényessége a zsidóság társadalmi meghatározásában – főként történeti és a körülmények összefüggéséből adódó csoportközi kapcsolatrendszerből ered. Ebből következik, hogy egy bizonyos tipikus zsidó tulajdonságot észre sem vesznek vagy – ellenkezőleg – lényegesnek tekintenek különböző társadalmi közegekben vagy történelmi körülmények között. A harcos antiszemitizmus és a zsidó fundamentalizmus – ezek harmonikus dialektikáját fölöslegesen hangsúlyozni – kitartó ideológiai tevékenysége kellett ahhoz, hogy a megváltoztathatatlan tulajdonságokkal meghatározott – tehát történelmietlen és a társadalmi meghatározottságtól független – lényegi és egyetemes „zsidó identitás”

eszméje valamennyi hitelt kapjon. Ez a gondolat azonban teljesen alkalmatlan arra, hogy operacionális fogalomként használjuk, és elemzésünk szükségleteinek megfelelően a zsidóság történelmi körülményekbe ágyazott meghatározásával kell helyettesítenünk, amelyet a megfigyelt társadalmi viszonyok világítanak meg. Márpedig a történelmi valóságból az derül ki, hogy a társadalmi környezethez asszimilálódott, akkulturálódott, integrálódott vagy azzal többé vagy kevésbé fuzionált zsidó csoportok léteznek, vagyis olyan csoportok, amelyek az állítólagos közös „genetikai” sajátságokkal különböző mértékben rendelkeznek, és amelyek a befogadó társadalommal történetileg változó és az osztályok, felekezeti csoportok, valamint a letelepedés régiója szerint eltérő jellegű kapcsolatokat tartanak fenn, olyannyira, hogy a „zsidó” társadalmi minősítés nem annyira a zsidóság közös nevezőjének vagy a különbözőképpen realizálódó lehetséges zsidó jellemvonások esszenciájának tűnik, hanem sokkal inkább az egymástól a társadalmi térben távol eső csoportok kényelmes, bár pontatlan és szociológiailag nem kielégítő azonosítási módjának. Előfordul, hogy nagyobb a távolság az azonos felekezeti-etnikai hátterű, de társadalmilag különböző körülmények között élő „zsidók” között, mint a zsidó és az azonos helyzetű keresztények között. Átütő erejét az „esszencializált zsidó képze” pedig (az egyszerűségén kívül) az antiszemita sűrítésnek, egyszerűsítésnek – elég, ha a zsidót eleve „másféléknek” tekinti fürkésző környezete – és annak az önkéntes önazonosításnak köszönheti, amely szembenéz ezzel az antiszemita egyszerűsítéssel, s egyben egy többé-kévesbé konzervált és időről időre újraértékelt tradícióból táplálkozik.

Ha empirikusan vizsgáljuk a társadalmilag hegemón, bár demográfiai távolról sem többségi etnikum alatt álló, partikuláris kultúrát hordozó kisebbségi csoportokat egy olyan egyedülállóan soknemzetiségű országban, mint Magyarország volt a XIX. században, egy bizonyos fokú beilleszkedést, integrálódást – még ha ez nagyon felületes is – azonosítani lehet minden kisebbségnél. Ám a zsidók helyzete mégis különlegesnek tekinthető. Mivel a zsidóknak nem állt rendelkezésükre tárgyasítható és erős viszonyítási alapként egy „másik haza”, egy ország, egy állam, egy a társadalmi-politikai és kulturális univerzumban „máshol” elhelyezkedő és körülírható nép, vagyis egy olyan hely, amelyet a társadalmi együttélés szempontjából előnyben részesítenek, és ezért felértékelhetnek, a zsidóknak a befogadó társadalommal való identifikációja kollektív helyzetük logikája szerint alakul. Egy Budapest külvárosában letelepedett szerb vagy horvát kispolgár a maga elmagyarosodását csak drámai módon élhette át, mivel a nemzeti azonosság megváltozása mindig egyfajta hűtlenségnek, „nemzetárulásnak” tűnhetett. Egy ugyanilyen helyzetben levő, első vagy második generációs bevándorolt zsidó számára ugyanez a tapasztalat normális körülmények között – éppen ellenkezőleg – a biztonságot adó előrelépést jelenthette. Ez annál inkább így volt, mivel a leggyakoribb származási helyek – Oroszország, Galícia vagy Lengyelország, ahol őseik legtöbbször zsúfolt gettóban nyomorogtak – inkább csak negatív identifikációt ébreszthettek, olyannyira, hogy az ezektől való elszakadás foka az elért társadalmi státuszemelkedés mértékének tűnhetett. A „lengyel zsidó” („pólishi”) kifejezés az „elmaradott”, „fejletlen”, sőt valamennyire „vad” minősítés szinonimájaként már nagyon korán a megvetés jele a Magyarországon letelepedett zsidók között. Ha a húsvéti virrasztás rituális szövege felidézi is a diaszpóra zsidóságában a szellemi

haza földrajzi helyét („Jövőre Jeruzsálemben”), ez a teológiába foglalt mitikus visszatérési vágykép nyilvánvalóan nem gátolta – legalábbis a cionizmus megjelenéséig – az asszimilációs törekvéseket, amikor ennek feltételei egyébként kedvezőnek bizonyultak. Talán ezért is maradt olyan közismerten gyenge egészen a második világháború előestéjéig a cionizmus fogadtatása Magyarországon, ahol a mozgalom alapító atyja, Theodor Herzl (1860–1904), *A zsidó állam* (1896) szerzője és legnagyobb hatású partnere, Max Nordau (1849–1923) született és nevelkedett.

Ebből a bonyolult realitásból kibontakozni látszik egy általánosítható összefüggés, amely az asszimilációs, akkulturációs vagy integrációs szintet a társadalmi-foglalkozási emelkedés egyes szakaszaihoz kapcsolja. Ezt a változót – mivel a mobilitás sem egyirányú, sem egydimenziós, még csak nem is mindig egyenes vonalú – ki kell egészítenünk az iskoláztatás, a lakóhely és – kisebb mértékben – a birtokolt gazdasági tőke paramétereivel. Ha mindezeket a változókat együtt vizsgáljuk a XIX. századi Magyarország történelmi feltételei között – anélkül, hogy azt állítanánk: egyetemes állandót ragadtunk meg –, a hipotézisünk nagymértékben igazolható. Röviden felidézzük a tényeket, mielőtt visszatérünk a szoros értelemben vett konkrét társadalomtörténeti elemzéshez. Miért van az, hogy a közép- és felső osztályú státuszt elérő zsidók általában sokkal könnyebben és teljesebben asszimilálódtak és integrálódtak a magyar társadalomba, mint az egyéb társadalmi rétegekhez tartozók?

Négyféle társadalmi feltételét említhetjük a differenciális asszimiláció esélyének. Az első a csoportok szimbolikus örökségével való gazdálkodáshoz, a második a társadalmi kapcsolatok intenzitásához, a harmadik a különböző társadalmi osztályokban megélt sajátos értékrendhez, végül a negyedik a társadalmi uralom gyakorlásához szükséges technikákhoz és ideológiához kapcsolódik.

Először: a keleti gettókból vagy a Közép-Európából (Csehország, Szilézia, Ausztria) érkező és többnyire a kispolgársághoz vagy népi rétegekhez tartozó bevándorlók kulturális, vallási és történelmi öröksége (ezen a csoport emlékezetében megőrzött és rekonstruált múlt elemeinek összességét értjük) nemcsak a társadalmilag és demográfiailag zárt közösségen belüli integráció alapelvét és módját, azaz a kohézió belső erejét határozta meg, hanem egyúttal hatékony módja volt annak is, hogy egyfajta szent kötelesség rangjára emelt és a csoport kollektív szimbolikus referenciáira épített közösségi szolidaritás segítségével felfegyverezze minden tagját a befogadó társadalom részéről várt vagy átélt diszkriminációval és ellenségeséggel szemben. Ennek az örökségnek tehát elsősorban védelmező funkciója volt egy sok szempontból védtelen, kiszolgáltatott csoport számára. Nyilvánvaló, hogy az ilyenfajta védelem szükséglete – ami a gettó nem kézzelfogható, de nagyon is látható falaiból következik – abban a mértékben csökken, ahogy egy érintett felfelé emelkedik a társadalmi hierarchiában, mert a másképpen biztonságot adó társadalmi tőkék akkumulációja helyettesíteni tudja a közösségi támogatást. Azért is így van, mert a hagyományos szimbolikus örökséghez való hűség ellentmondásba kerülhet az újfajta védőhálót biztosító tőkék megszerzésével (közösségen kívüli társadalmi kapcsolatok, világi iskolázottság). Ez utóbbiak objektíve ugyanazt a védelmi funkciót biztosítják, ha a nagypolgárságra – különösen az ebbe az osztályba bekerült családok második-harmadik generációjára – gondolunk. Ezeknél már jellemző a vallási közömbösség kifejlődése e szerint

a logika szerint. Ez a fajta elvilágiasodás megfigyelhető „lefelé is”, egészen a nagyiparhoz kötődő városi zsidó származású proletárokig (akik e tekintetben ellentétben állnak a közismerten inkább hagyományörző kisipari munkássággal). Őket kétségtelenül nem sorolhatjuk a felső osztályok tagjai közé, de amennyiben társadalmilag és földrajzilag mobil, valamint kikeresztelkedett csoportokból származnak (például a nagyobb tőkessé váló kisiparosok fiai), rájuk is jellemző, hogy gyakran elhagyják a vallásgyakorlást és az ehhez kapcsolódó életmódot, ami szintén a mobilitás fentebbi hatásának tulajdonítható. A hagyományos referenciák értéküket veszítik, elsorvadnak, mert más típusú szolidaritás – osztályon belüli, szakszervezeti, szomszédsági – tölti be ugyanazt a szerepet, és amelynek kiépítését a származási kultúra szigorú megőrzése akadályozná.

Másodszor: nyilvánvaló, hogy az asszimiláció valószínűsége szorosan kapcsolódik az etnikumok közötti kapcsolatok erősségéhez és gyakoriságához, vagy ami ugyanazt jelenti, ahhoz, hogy milyen mértékben őrzik meg az etnikai közösségek a társadalmi elszigeteltségüket, egymástól való elzártágukat. Az ilyenfajta elzárkózás természetesen ugyanúgy megvalósíthat egy kollektív, önkéntes elzárkózási stratégiát, mint a kizártságból és a diszkriminációból fakadó – elszenvedett – sorsot. Mindennek esélyei legalább három okból csökkennek, ahogy az alsó társadalmi rétegektől a privilegiált csoportok felé közeledünk. A felső osztályok utódaiknak olyan szocializációt és hosszabb ideig tartó intézményes szakmai képzést biztosítanak, amely abban a mértékben csökkenti az etnikai vagy felekezeti elzárkózás lehetőségét, ahogy emelkednek a megszerzett szakértelem lépcsőfokain, mert az etnikailag elkülönült intézmények fenntartása költségesebb lenne, így az ilyenek gyakran hiányoznak is. Ezenkívül ezeken a felsőbb szinteken a képzés és a szocializáció funkciója inkább kognitív és szakmai, mint erkölcsi jellegű (legalábbis explicit), vagyis etnikailag és felekezetiileg semlegesebb. A közös iskolázás, azok alapján az elkerülhetetlen kapcsolatok alapján, amelyeket tanulóira kényszerít, rendkívül hatékony asszimilációs tényező, amely ezen túl – bármilyen legyen is a tanulók társadalmi-kulturális öröksége – szellemi és erkölcsi közösséget hoz köztük létre az uralkodó osztályok kollektív örökségéhez tartozó értékek alapján. Ezenfelül: a felső és középosztályok következetesen számos instrumentális jellegű intézményt hoznak létre – gazdasági, szakmai vagy politikai célkitűzések szolgálatában –, amelyek hasonlóan jelentős tényezői a szocializációnak. Ritka, hogy az ilyen szervezetek etnikai vagy felekezeti elzárkózást tanúsítanak, mivel azok a közös célok, amelyek létrehozták őket, nem sajátjai, legalábbis az esetek többségében, az etnikai vagy felekezeti csoportoknak: normális körülmények között az osztály vagy a foglalkozási csoport érdekei fölébe helyezkednek a partikuláris érdekeknek. Egészen más a helyzet az alsó társadalmi rétegekben. Köztük csak a nagyipari munkásság – valószínűleg azért, mert egy mobilitási és dekulturálódási folyamat terméke, és ennek a hatásához hozzájárul az ipari munka- és életfeltételek hatása – bizonyul képesnek arra, hogy a kollektív céljaihoz olyan instrumentális mobilizációs intézményeket hozzon létre, amelyek politikai szocializációs szerepet is betöltenek, és a közösségeket szükségszerűen összekötő társadalmi kapcsolatok révén ezek átlépik az etnikai vagy felekezeti szocializáció határait. Végül a felső osztályok tagjainak életmódja – itt az üzleti viselkedésről, az értelmiségi vagy

művészi szabadfoglalkozások gyakorlásáról, a szabadidős elfoglaltságokról (amelyek eleve csak a szabadidő létezése miatt lehetségesek) van szó – objektíve több esélyt kínál az intenzív közösségek közötti kapcsolatokra (akár realizálódnak azok, akár nem). Amikor például a francia szociológiai tradíció – August Comte-tól Maurice Halbwachsig – az ipari munkásokat és az ipari társadalom más alsó osztályainak tagjait gyakran úgy írja le, mint társadalmilag elszigetelt csoportokat, ez nemcsak azért van, mert e szerzők megpróbálják megkülönböztetni ezektől az ideáltipikus polgári társadalmi kapcsolatok jellemzőit, hanem azért is, mert az anyagi kényszerek olyan mértékig nehezednek az alsó városi osztályok életmódjára a klasszikus kapitalizmus korszakában, hogy nagyon erősen lecsökkentik a szabad társadalmi mozgástereteket, amelyek a szabadidőben, a rendelkezésre álló energiában, a kollektív kifejezési és kommunikációs eszközökben stb. jelenhetnének meg.

Harmadszor: a társadalmi-kulturális asszimiláció a felső és középosztályok tagjai körében az osztályhelyezettel együtt járó jelenséggént jelenik meg, mivel a hozzá kapcsolódó ideológiai infrastruktúra – akár a felvilágosodás óta egyetemes érték-ként kezelt kulturális értékekről, akár a gazdasági, politikai vagy kulturális uralom kimunkálásához fűződő viszonyról van szó, amely uralom kimunkálása magában foglalja az osztály jövőjét biztosító uralmat vagy legalábbis egy hatékony stratégiát – olyan racionális világszemléleten alapul, amelynek keretében az uralkodó osztályok valamennyi egymástól különböző etnikai és felekezeti csoportja bizonyos mértékben szellemi közösségbe kerül egymással. A magas pozícióban levő különböző etnikai csoportok egymástól eltérő befektetései – amit az uralom társadalmi munkamegosztásának tekinthetünk – különféle változatos kapcsolatokat hoznak létre a birtokolt tőkével. Ennek két szélsőséges formája a pénzarisztokráciát jellemző konzervatív örökös és az új üzleti burzsoáziát jellemző „modernista” vállalkozói szellem. A befektetések a pozíciót megalapozó örökség jellege szerint is variálódnak: ipari tulajdon, földbirtok, nevelés és iskolázás jellege és szintje, politikai vagy családi kapcsolatok stb. A pozíció végső legitimáló elve sohasem vallási vagy etnikai jellegű, hanem mindig az örökölt vagy megszerzett hatalomra, a birtokolt javakra, a megőrzött és megkülönböztető (például magas szintű iskoláztatással szerzett) kultúrára vagy a „születésre” (azaz a család társadalmi státuszára) utal. Ezeket a tényezőket az osztályhelyzet vallásilag (vagy felekezeti háttér szerint) semleges, objektív alapjainak lehet tekinteni (még akkor is, ha nem azok, amennyiben nem egyenlően oszlanak el a különböző vallási csoportok között).

Negyedszer: az uralom társadalmi kimunkálásában való részvétel, különösen egy olyan országban, mint Magyarország, ahol a hagyományos uralkodó osztály etnikailag meglehetősen homogén (főképp magyar), az idegen származású csoportokat etnikai és ideológiai okokból egyaránt asszimilációra kényszeríti. Ami a közügyek irányításában való részesedést illeti, ez teljesen nyilvánvaló, hiszen mindez csak az uralkodó osztály nyelvén, szellemében és célkitűzései segítségével képzelhető el, mivel az azonosulás az uralkodó osztállyal a hatalomba kerülés gyakorlati feltétele. Azonban ugyanez a helyzet az örökségek kezelése terén, akár a szorosan vett gazdasági tőkéről van szó – üzem, kereskedelmi vállalat, bank, földbirtok –, vagy akár arról, amit kulturális (iskolázottsági szint, jó neveltetés) vagy társadalmi jellegű (az

ismeretségi, szövetségi, összejárási hálózat) szimbolikus tőkének ismerünk. Ezek mobilizálhatósága legtöbbször annyira lokális jellegű, hogy általában a birtokosaik lakóhelyéül szolgáló negyedekre, városokra, régiókra korlátozódnak. Az ilyen típusú örökségek gazdaságilag optimális gyümölcsöztetési módjához maximális asszimilációra van szükség. Ez számtalan előnnyel járt az örökségek igazgatását illetően abban az értelemben, hogy eleve lehetővé tette a piacok megismerését és megfelelő kezelését (ismertség, hírnév, az ügyfelek bizalma), az alkalmazottak ellenőrzését és a befektetést védelmező kapcsolatok stabilizálását.

1978